

УДК 159.923.2

А. Б. Коваленко, доктор психол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра соціальної психології

Н. В. Родіна, канд. психол. наук, доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра загальної та соціальної психології

ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ В ОПАНУВАННІ ВАЖКИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ: ПРОАКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ІЗ СЕРЕДОВИЩЕМ

В статті аналізується теорія особистісного потенціалу Д. О. Леонтєва і пов'язані з нею поняття. Підкреслюється, що в рамках діяльнісного підходу ця теорія займає особливе місце у вивченні особистісної адаптації в опануванні життєвих труднощів. Особистісний потенціал розглядається як інтегральна системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості. Він лежить в основі здатності особистості виходити у своїй життєдіяльності зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів й зберігати стабільність діяльності й смислових орієнтацій на тлі тисків і зовнішніх умов, що змінюються. Особистісний потенціал є системним, багаторівневим і багатокомпонентним психологічним утворенням. Розробку проблеми утрудняє теоретична непропрацьованість конструкту особистісного потенціалу й методологічні труднощі його операціоналізації. На наш погляд, концепцію особистісного потенціалу недоцільно обмежувати рамками життєстійкості. Цей феномен відбиває не тільки й не стільки реакцію на середовищі й інтрапсихічні вимоги, скільки активну зміну середовища й використання цих вимог для саморозвитку особистості ще до зіткнення зі стресором і незалежно від нього. Це зближує особистісний потенціал з проактивним копінгом в теоріях Р. Шварцера і Л. Еспінвол, і С. Тейлор. Таким чином, концепція особистісного потенціалу, що висуває на перший план феномен самодетермінації особистості, може розглядатися як проактивний теоретичний підхід до опануючої поведінки.

Ключові слова: особистісний потенціал, адапційний потенціал, копінг, проактивний копінг, опановуюча поведінка.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується нестабільністю в економічній, політичній, соціальній та інших сферах життя. Ця нестабільність, переживаючись особистістю, набуває характеру важких життєвих ситуацій, що призводить до негативних наслідків як у психологічному, так і фізичному здоров'ї особистості. Тому перед психологічною наукою з особливою гостротою стоїть завдання пошуку шляхів опанування особистістю важких життєвих ситуацій.

Нині в психологічній науці відбувається інтенсивне формування різноманітних теоретичних концепцій, метою яких є цілісний опис атрибутивних і процесуальних характеристик особистісної адаптації в опануванні життєвих труднощів. У парадигмі діяльнісного підходу особливе міс-

це у вивченні даного питання займає теорія особистісного потенціалу й пов'язані з нею поняття.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз ролі особистісного потенціалу в опануванні важких життєвих ситуацій.

Д. О. Леонт'єв визначає особистісний потенціал як інтегральну системну характеристику індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити у своїй життєдіяльності зі стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів й зберігати стабільність діяльності й смислових орієнтацій на тлі тисків і зовнішніх умов, що змінюються. Згідно з міркуваннями автора, поняття особистісного потенціалу лежить в основі особистісної автономії й самодетермінації й виражає “особистісне в особистості”. Іншими словами, особистісний потенціал відбиває міру подолання особистістю заданих обставин, врешті-решт, подолання особистістю самої себе [7].

В. Н. Косир'єв, Б. І. Тенюшев [5] вважають особистісний потенціал системним, багаторівневим і багатокомпонентним психологічним утворенням. При цьому особистісне здоров'я, самоорганізація, саморозвиток тощо розглядаються ними як умови становлення й нормального функціонування особистісного потенціалу.

Деякі автори роблять спробу визначити складові особистісного потенціалу. Праці М. С. Когана, О. Л. Краєвої [3; 6] дозволяють виокремити у структурі особистісного потенціалу людини, що включає всю ієрархію потенціалів, певний інваріант, що утворює ядро, стрижень особистості. М. С. Коган визначає його як “синтез гносеологічного, аксіологічного, комунікативного потенціалів” [3, с. 12]. С. В. Величко виокремлює в структурі даної категорії особистісний ресурс (адаптивний потенціал) і рівень особистісного розвитку [1].

Поняття особистісного адаптаційного потенціалу було введено в рамках концепції адаптації й описувалося за допомогою традиційних для цієї наукової парадигми термінів. Адаптаційний потенціал особистості визначається Н. Л. Коноваловою як інтегруюча характеристика психічного здоров'я. Психічна адаптивність оцінюється при цьому як інтегральна властивість особистості як цілісної системи й розглядається як сукупність внутрішніх чинників, що визначають ефективність адаптаційних змін. На думку Н. Л. Коновалової, адаптивність загалом характеризує здатність особистості протистояти зривам психічної адаптації. Вона залежить від багатьох конституціональних, уроджених і набутих чинників, що визначають структуру особистості, а також від вікового етапу розвитку особистості. Психічна адаптивність тут визначається низкою складових — загальний рівень психічного розвитку, особистісні риси й система відносин, характер і зміст психологічних проблем, позиція особистості щодо них [4].

Поняття “адаптаційний потенціал” розглядається С. Ю. Добряком [2] як синонім поняття “адаптивність” і використовується для позначення властивості, що виражає можливості психічної адаптації особистості. С. Т. Посохова [10] припускає, що в адаптаційному потенціалі закладена латентність адаптаційних здатностей, своєчасність і вектор реалізації яких залежить від активності особистості. На її думку, адаптаційний потенціал

доцільно уявляти як інтегральне утворення, що поєднує в складну систему соціально-психологічні, психічні, біологічні властивості і якості, що актуалізуються особистістю для створення й реалізації нових програм поведінки в змінених умовах життєдіяльності. Особистісний адаптаційний потенціал включає біопластичний, біографічний, психічний і індивідуально-регуляторний компоненти.

А. Г. Маклаков [9] вважає здатність до адаптації не тільки індивідуальною, але й особистісною властивістю людини. Адаптація розглядається ним не тільки як процес, але і як властивість живої саморегулюючої системи, що являє собою здатність пристосовуватися до зовнішніх умов, що змінюються. Особистісний потенціал, згідно з А. Г. Маклаковим, включає такі характеристики: нервово-психічну стійкість, рівень розвитку якої забезпечує толерантність до стресу, самооцінку особистості, що є ядром саморегуляції й визначає ступінь адекватності сприйняття умов діяльності й своїх можливостей, відчуття соціальної підтримки, що обумовлює почуття власної значущості для оточуючих, рівень конфліктності особистості, досвід соціального спілкування. Всі перераховані характеристики він вважає значущими при оцінці й прогнозі успішності адаптації до важких і екстремальних ситуацій, а також при оцінці швидкості відновлення психічної рівноваги.

Як відзначає Д. О. Леонт'єв [8], при всій наочній її актуальності розробку проблеми утрудняє теоретична непропрацьованість конструкту особистісного потенціалу й методологічні труднощі його операціоналізації. Особистісний потенціал пов'язаний не тільки з рисами характеру, але й не в останню чергу з певними змістовими характеристиками особистості (переконаваннями, цінностями, смислами).

Найбільш повно, на думку Д. О. Леонт'єва [7], цьому поняттю відповідає поняття “життєстійкість” (hardiness), що введене С. Мадді. Теорія С. Мадді щодо особливої особистісної якості “життєстійкість” виникла у зв'язку з розробкою ним проблем творчого потенціалу особистості й регулювання стресу. На його думку, ці проблеми найбільш логічно пов'язуються, аналізуються і інтегруються в рамках розробленої ним концепції життєстійкості. Через поглиблення атитюдів увімкненості, контролю й виклику (прийняття виклику життя), позначених як життєстійкість, людина може одночасно розвиватися, збагачувати свій потенціал і долати стреси, що зустрічаються на її життєвому шляху. Увімкненість, вважає С. Мадді, — це активна участь у всьому, що відбувається з людиною. Контроль — це шлях боротьби, у результаті якої можна впливати на події, що відбуваються. Виклик — це досягнення мудрості, здатність вчитися на власному досвіді, позитивному або негативному, і задоволення цією мудрістю.

Поняття “життєстійкість” відбиває з погляду S. Maddi і D. Khoshaba [12] психологічну живучість і розширену ефективність людини, а також є показником психічного здоров'я людини. Особистісна життєстійкість підкреслює атитюди, що мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Ставлення людини до змін, як і її можливості скористатися наявними внутрішніми ресурсами, які допомагають ефективно керувати

цими змінами, визначають, наскільки особистість здатна подолати зміни й труднощі, з якими вона стикається щодня, і ті, які носять близький до екстремального або екстремальний характер.

Життестійкість — це база, виходячи з якої відбувається переробка стресових впливів, це каталізатор поведінки, який дозволяє трансформувати негативні враження в нові можливості. Життестійкість містить у собі дві сторони — психологічну й діяльнісну, які мають мотиваційну природу. Діяльнісна сторона припускає дії, спрямовані на здійснення мети. Ці дії спрямовані на опанування стресових ситуацій і включають у себе постійну турботу про своє здоров'я, заняття перетворюючим опануванням, і дають зворотний зв'язок про те, що відбувається.

Психологічна сторона припускає, що життестійкість змінює характер відносин між людьми. Вони стають більш відкритими, здатними відчувати любов один до одного, встановлювати здорові стосунки з іншими. Зростає інтерес до світу загалом й оточуючих людей зокрема. Крім того, люди розуміють, як вони можуть одержати підтримку від інших. Це розширює їхнє розуміння буття. Ці два компоненти формують систему, що оберігає людей від непомірної тривоги й втрати здоров'я. Таким чином, турбота про власне здоров'я й перетворююче опанування, а також одержання соціальної підтримки у вигляді допомоги й підбадьорення від інших людей можуть підвищувати життестійкість. Але саме життестійкість формує в людей мотивацію, що необхідна для оволодіння екзистенціально ефективними способами опанування, піклування про своє здоров'я й включення до підтримуючої соціальної взаємодії [12].

Підсумовуючи, можна сказати, що життестійкість — це особливий патерн настанов і навичок, що дозволяють перетворити зміни в можливості. Крім атитюдів, життестійкість містить у собі такі базові цінності, як кооперація, довіра й креативність. Поняття “життестійкість” не тотожно поняттю копінг-стратегій, або стратегій опанування життєвих труднощів. По-перше, копінг-стратегії — це прийоми, алгоритми дій, звичні й традиційні для особистості, в той час як життестійкість — настанова на виживання. По-друге, копінг-стратегії можуть набувати як продуктивну, так і непродуктивну форму, навіть вести до регресу, а життестійкість дозволяє справлятися з дистресом ефективно й завжди в напрямку особистісного зростання.

Розробивши тест життестійкості й провівши за його допомогою велику кількість досліджень, С. Мадді підтвердив, що життестійкість є тією базовою характеристикою особистості, що опосередковує вплив на її свідомість і поведінку всіляких сприятливих і несприятливих обставин, від соматичних проблем і захворювань до соціальних умов [7].

Однак, на наш погляд, концепцію особистісного потенціалу недоцільно обмежувати рамками життестійкості. Цей феномен відбиває не тільки й не стільки *реакцію* на середовищі й інтрапсихічні вимоги, скільки активну зміну середовища й використання цих вимог для саморозвитку особистості ще *до зіткнення* зі стресором і *незалежно від нього*. Згідно з Д. О. Леонтьєвим, особистісний потенціал з'являється як “інтегральна характеристика

рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості й формою прояву особистісного потенціалу є саме феномен самодетермінації особистості, тобто здійснення діяльності у відносній свободі від заданих умов цієї діяльності — як зовнішніх, так і внутрішніх умов” [7, с. 5].

В. Н. Косирев, Б. І. Тенюшев під зазначеним феноменом мають на увазі четвертий, найвищий (*суб’єктний, за походженням й духовно-практичний за способом реалізації*), рівень особистісного потенціалу, відбиттям якого у свідомості стає враження професійного й особистісного зростання, відчуття успішності й віри в себе [5]. При цьому чим вищий особистісний потенціал, тим більш гармонічною є взаємодія людини з навколишнім світом, тим більше можливостей існує для реалізації власних можливостей і особистісного зростання. За своєю суттю особистісний потенціал відбиває проактивний характер опанування, що зближує його із сучасними теоріями проактивного копіngu, які пропонують нову концепцію опануючої поведінки, де копіngu приділяється більш активна роль у поведінці людини.

Розглянемо більш докладно найбільш відомі теорії проактивного копіngu. Модель Р. Шварцера (рис. 1) базується на ідеї, що опанування є конструктом, який пов’язаний не тільки з часом події, але й з відчуттям визначеності [15]. Копіng містить у собі чотири основні стратегії:

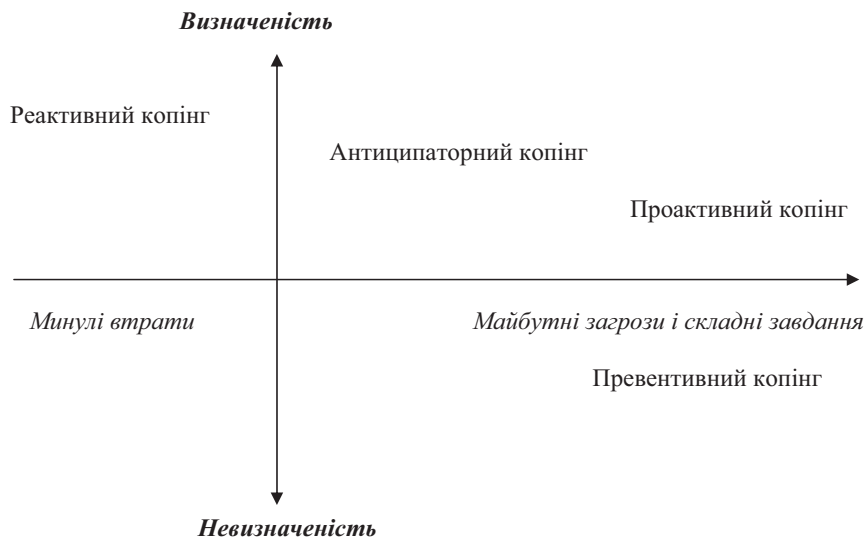

Рис. 1. Модель проактивного копіngu Ральфа Шварцера

1) реактивний копіng — зусилля, спрямовані на те, щоб впоратися із втратою або збитком чи компенсувати їх;

2) антиципаторний копіng — зусилля, що докладаються для того, щоб впоратися з *загрозами, що насуваються*;

3) превентивний копіng — зусилля зі створення *загальних ресурсів опору* для опанування подій, що *можуть відбутися, а можуть і не відбутися* в найближчому майбутньому;

4) проактивний копінг — зусилля з вибудовування *загальних ресурсів*, спрямованих на опанування ситуацій, що становлять *складні завдання й життєві виклики*. Такі зусилля сприяють *особистісному зростанню*.

Реактивний копінг — це ті зусилля, які орієнтовані на подолання стресової події, що мала місце в минулому або сьогодні, або на те, щоб компенсувати збиток або втрату. Передумовою реактивного копіngu є визначеність — тобто для індивіда безсумнівним є те, що подія відбулася або відбувається. З метою адаптації негативний досвід повинен бути компенсований або пом'якшений за допомогою реорганізації цілей, пошуку нових смислів і особистої вигоди і навіть переосмислення власного життя. Реактивний копінг реалізується шляхом використання стратегій, що орієнтовані як на емоції, так і на розв'язання проблем, а також стратегій, пов'язаних з пошуком підтримки. Адаптивний досвід переживання збитку і втрати вимагає внутрішньої стійкості, здатності швидко відновлювати здоровий фізичний і добросердечний стан, і оптимістичної віри у власні здібності.

Якщо реактивний копінг стосується зусиль індивіда, що проявляються відносно тих подій, які вже були в минулому або тривають нині, то антиципаторний, проактивний і превентивний копінг пов'язан із ситуаціями, які стосуються переважно майбутнього. Зазначені види копіngu різняться між собою за рівнем невизначеності. Антиципаторний копінг спрямований на взаємодію із критичною подією, яка з високою мірою визначеності повинна статися в найближчому майбутньому. Індивід може оцінювати ситуацію як загрозову, таку, що несе виклик або вигоду (або як комбінацію цих можливостей). Антиципаторний копінг реалізується за допомогою стратегій, що орієнтовані на розв'язання проблеми, а також за допомогою стратегій, що орієнтовані на уникання, таких як відволікання або пошук схвалення з боку оточуючих. У випадку антиципаторного копіngu люди інвестують у ресурси, що знаходяться “під рукою” і що дозволяють запобігати стресу або боротися зі стресором, максимізуючи вигоди від такої взаємодії.

Превентивний копінг, навпаки, є довгостроковою взаємодією з подіями, які мають високу частку невизначеності. Превентивний копінг запускається подіями, які можуть відбутися, а можуть і не відбутися у віддаленому майбутньому. Зусилля концентруються на вибудовуванні загальних ресурсів опору шляхом виведення на перший план сильних сторін особистості, акумуляції і нагромадження соціальних ресурсів та навичок “про всяк випадок” [16]. Вважається, що превентивний копінг більшою мірою залежить від особистісних рис, ніж від специфіки стресору. Переконання в самоефективності є ресурсом для превентивного копіngu, оскільки ситуація, яку необхідно подолати індивідові, носить неспецифічний характер.

Проактивний копінг, що дав назву розглянутій теоретичній моделі, не випереджається негативним оцінюванням, пов'язаним зі збитком, втратою або загрозою — індивіди мають позитивніший погляд на вимоги життя. “Вони розглядають ризики, вимоги й можливості у віддаленому майбутньому, але не розцінюють їх як збиток, втрату або загрозу. Більш того, вони сприймають складні ситуації як особисті виклики. Копінг із керування ризиками (risk management) трансформується в керування цілями

(goal management). Індивід не є реактивним, але проактивним — у тому розумінні, що він ініціює конструктивні способи дій і створює можливості для зростання. Проактивний індивід жадає поліпшення життя й вибудовує ресурси, які роблять можливими прогрес і високу якість функціонування... Стрес інтерпретується як “еустрес”, тобто як продуктивне порушення й життєва енергія” [16, р. 27].

Проактивний копінг пов’язаний з “самоефективністю відносно діяльності”, що, на думку авторів, є його ключовою складовою, а також із проактивними настановами — конструктом, розробленим Р. Шварцером та Г. С. Шмітцем [13]. Проактивні настанови — це характеристика особистості, що має важливе значення для мотивації й діяльності. Проактивні люди вірять, що вони здатні поліпшувати умови середовища. Такі настанови можуть сприяти реалізації проактивного копінгу і є ключовими чинниками в до-навмисній (pre-intentional) і до-діяльнісній (pre-actional) фазі цілепокладання.

Проактивні люди приймають відповідальність за проблеми, причиною яких виявилися як вони самі, так і інші люди, вони концентруються не на перешкодах, а на розв’язанні проблем. Крім цього, проактивні настанови можуть бути ресурсом, що підсилює прагнення до вищої якості життя індивіда. Самовдосконалення, акумуляція ресурсів, запобігання виснаженню ресурсів і активна мобілізація є тими цінностями, які формують проактивний копінг [13].

Розцінюючи проактивний копінг і копінг, орієнтований на уникання, як контрастні механізми, завдяки яким люди можуть почувати себе хворими чи здоровими, Р. Шварцер [14] пропонує розглядати опануючу поведінку в поняттях мотивації й діяльності. Він стверджує, що здорова поведінка або відмова від шкідливої звички може залежати від трьох когнітивних процесів: очікування результатів, сприйняття ризиків, переконань у самоефективності.

У праці Р. Шварцера і Г. С. Шмітца [13] вказується, що проактивні настанови відіграють ключову роль у процесі мотивації при цілеспрямованій діяльності. Проактивні настанови можуть розглядатися як ресурсний чинник на початковому етапі опануючої поведінки, коли формується цілепокладання і планування. Зазначені настанови впливають на рівень цілепокладання, визначають наміри й опосередковано впливають на ініціативу й підтримку цілеспрямованих дій.

Другий підхід до проактивного копінгу представлений у працях Л. Еспінволл і С. Тейлор [11]. Вони визначили проактивний копінг як зусилля, що докладаються напередодні потенційно стресової події з метою запобігання їй або її зміни перед тим, як вона відбулася. Автори виокремлюють звичайний, антиципаторний і проактивний копінги. Звичайний копінг — це результат переживання негативних життєвих подій, він спрямований на зниження середовищних або інтрапсихічних впливів, викликаних такими подіями, й опанування ними. Антиципаторний копінг містить у собі підготовку до стресового впливу події, що наближається, імовірність якого досить висока.

Проактивний копінг за часовою віссю розташований раніше звичайного й антиципаторного копінгів і характеризується акумуляцією ресурсів та набуттям навичок, які не призначені для опору якому-небудь певному стресору. Допускаючи, що проактивний копінг вимагає зовсім інших навичок опанування, які використовуються стосовно існуючих стресорів, або тих, що наближаються, як у випадку звичайного або антиципаторного копіngu, у теорії Еспінволл і Тейлор виділяються п'ять послідовних стадій проактивного копіngu [11] (рис. 2).

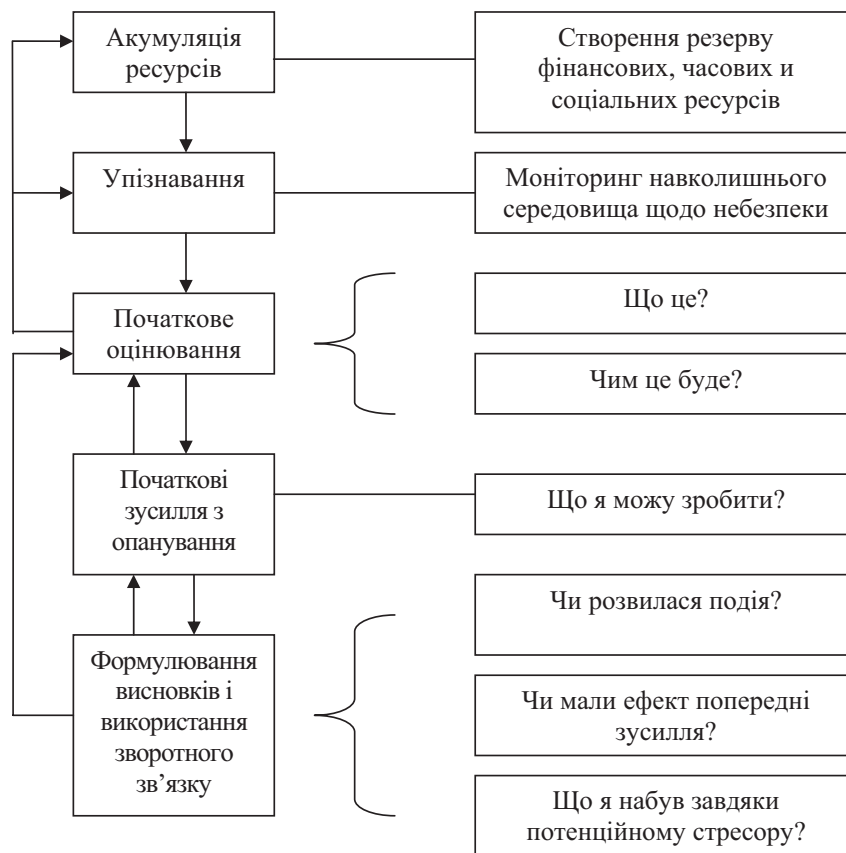

Рис. 2. П'ять стадій проактивного копіngu

1. Акумуляція ресурсів. На даній стадії індивід створює ресурси й формує навички напередодні будь-якого можливого стресу. Типова поведінка на цій стадії — це мобілізація часових і матеріальних ресурсів, освоєння навичок планування й організаційних навичок, формування міжособистісних стосунків з метою знаходження соціальної підтримки.

2. Упізнавання потенційних стресів. Відбувається відстеження зростаючих загроз і небезпек, що містяться і навколишньому середовищі. Цей крок залежить від здатності індивіда здійснювати поточний контроль за

середовищними та інтрапсихічними сигналами, які можуть вказувати на можливі негативні події.

3. Початкове оцінювання й попередні оцінні процедури. За допомогою них індивід ідентифікує характеристики потенційного стресору (що це? на що це схоже? чи варто турбуватися за це? чи варто далі стежити за цим?). Оцінювання ситуації може сприяти концентрації уваги й стимулювати наступну стадію проактивного копіngu — початкові зусилля з опанування.

4. Початкові зусилля з опанування містять таку когнітивну й поведінкову діяльність, як планування, пошук інформаційної підтримки й вживання завчасних заходів.

5. Формулювання висновків і використання зворотного зв'язку. Індивід оцінює, які попередні зусилля були успішними, а також визначає міру додаткових зусиль з опанування.

Зазначений підхід до копіngu є більшою мірою ситуаційно-зумовленим, ніж характерологічним. Автори вважають особистісні, соціальні ресурси й ситуаційні чинники ключовими компонентами, що визначають взаємодію між індивідом і стресором. Дійсно, на першій стадії, коли відзначається збереження й нагромадження ресурсів, важливими є аспекти, що зазначені вище. Разом з тим на стадії упізнавання важливими у визначенні потенційних стресорів є риси особистості, такі як пильність, спостережливість, оптимізм. Міжособистісні стосунки також мають вагомe значення у відстеженні негативних сигналів, більш того, важлива їхня роль у зниженні або зростанні ризиків, що сприймаються. На стадії початкового оцінювання як особистісні чинники (наприклад, самоефективність, життестійкість, тривожність, самоповага, конструктивність мислення), так і ситуаційні (наприклад, сприйняття контрольованості ситуації) є тими компонентами, які забезпечують копінг. При переході на стадію попередніх зусиль з опанування такі ситуаційні детермінанти, як оцінка своєї здатності керувати ситуацією, її змінюваності, свого копінг-потенціалу визначають опановуючу поведінку. На останній стадії проактивного копіngu як особистісні риси, так і ситуаційні чинники можуть полегшувати або перешкоджати формуванню зворотного зв'язку. Наприклад, люди з украй завищеною самооцінкою щодо власних здатностей, не усвідомлюють межі своїх можливостей і зіштовхуються зі складними ситуаціями, будучи невідготовленими до них, що призводить до невдач. Цей висновок підтверджується експериментально при дослідженні хронічних захворювань [11].

Аналіз концепцій проактивного копіngu висуває на перший план ту важливу роль, що відіграють соціальні й індивідуальні ресурси в ефективній саморегуляції. Акумуляція ресурсів випереджає упізнавання конкретних стресорів, і проактивний копінг фактично неможливий за відсутності ресурсів. У проактивних теоріях порівняно з теорією С. Мадді (Maddi S. R., Khoshaba D. M.) ресурсам особистості надається не тільки функція опосередкування, але й ключова роль у тому, як індивід переживає стрес загалом, якої форми набуде взаємодія між стресовим чинником і як буде протікати цей процес у часі. Таким чином, концепція особистіс-

ного потенціалу, що висуває на перший план феномен самодетермінації особистості, може розглядатися як проактивний теоретичний підхід до опановуючої поведінки. Подальший розвиток теорії особистісного потенціалу в системі координат проактивного копіngu дозволить сформулювати нові, більш докладні моделі опанування стресу в окремих ситуаціях життєвих труднощів.

Література

1. Величко С. В. Роль личностного потенциала в процессах социальной реадaptации / С. В. Величко // Перспективные информационные технологии и интеллектуальные системы: матер. междунар. науч.-практ. конф. / Под ред. Н. А. Коваль. — Тамбов: Издательство ТГРУ, 2007. — С. 126–130.
2. Добряк С. Ю. Динамика психологической адаптации курсантов на первом и втором году обучения в военном вузе: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. — СПб., 2004.
3. Коган М. С. Философская теория ценности / М. С. Коган. — СПб.: Петрополис, 1997. — 204 с.
4. Коновалова Н. Л. Предупреждение нарушений в развитии личности при психологическом сопровождении школьников / Н. Л. Коновалова. — СПб., 2000.
5. Косырев В. Н., Тенюшев Б. И. Личностный потенциал: теоретико-методологические аспекты // Пятая всероссийская internet-конференция “Потенциал личности: комплексная проблема” (2008) “<http://93.186.97.70:81/psy/01/cos.htm>”
6. Краева О. Л. Социально-философский анализ потенциала человека: Автореф. дис. ... д-ра философ. наук. — Н. Новгород, 1999. — 46 с.
7. Леонтьев Д. А. Личностный потенциал как основа самодетерминации // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ / Под общ. ред. Б. С. Брагуса, Д. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2002. — С. 56–65.
8. Леонтьев Д. А., Мандрикова Е. Ю., Осин Е., Плотникова А. В., Рассказова Е. И. Прикладная психология как ресурс социально-экономического развития современной России. Матер. межрегиональной научно-практической конференции. — М., 2005. — С. 259–260.
9. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях // Психологический журнал. — 2001. — Т. 22. — № 1. — С. 16–24.
10. Посохова С. Т. Психология адаптирующейся личности: монография / С. Т. Посохова. — СПб., 2001.
11. Aspinwall, L. G., & Taylor, S. E. (1997). A stitch in time: Self-regulation and proactive coping. *Psychological Bulletin*, 121 (3), 417-436.
12. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health // *Journal of Personality Assessment*. — 1994. — Oct. — Vol. 63. — N 2. — P. 265–274.
13. Schmitz, G. S., & Schwarzer, R. (1999). Proaktive Einstellung von Lehrern: Konstruktbeschreibung und psychometrische Analysen. *Zeitschrift für Empirische Pädagogik*, 13 (1), 3-27.
14. Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy in the adoption and maintenance of health behaviors: Theoretical approaches and a new model. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-efficacy: Thought control of action* (pp. 217-242). Washington, DC: Hemisphere.
15. Schwarzer, R. (2000). The Proactive Coping Model. // E. Locke (Ed.). *The Handbook of Principles of Organizational Behavior* (pp. 342-355). USA: Blackwell.
16. Schwarzer, R., & Taubert, S. (2002). Tenacious goal pursuits and striving toward personal growth: Proactive coping. // E. Frydenberg (Ed.). *Beyond coping: Meeting goals, visions and challenges* (pp. 19-35). London: Oxford University Press.

А. Б. Коваленко, доктор психол. наук, проф.,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра социальной психологии

Н. В. Родина, канд. психол. наук, доц.,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общей и социальной психологии

ЛИЧНОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ В СОВЛАДАНИИ С ТРУДНЫМИ ЖИЗНЕННЫМИ СИТУАЦИЯМИ: ПРОАКТИВНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СО СРЕДОЙ

Резюме

В статье анализируются теория личностного потенциала Д. А. Леонтьева и связанные с ней понятия. Подчеркивается, что в рамках деятельностного подхода эта теория занимает особое место в изучении личностной адаптации в совладании с жизненными трудностями. Личностный потенциал рассматривается как интегральная системная характеристика индивидуально-психологических особенностей личности. Он лежит в основе способности личности исходить в своей жизнедеятельности из устойчивых внутренних критериев и ориентиров и сохранять стабильность деятельности и смысловых ориентаций на фоне давлений и изменяющихся внешних условий. Личностный потенциал является системным, многоуровневым и многокомпонентным психологическим образованием. Разработку проблемы затрудняет теоретическая непроработанность конструкта личностного потенциала и методологические трудности его операционализации. На наш взгляд, концепцию личностного потенциала нецелесообразно ограничивать рамками жизнестойкости. Этот феномен отражает не только и не столько реакцию на средовые и интрапсихические требования, сколько активное изменение среды и использование этих требований для саморазвития личности еще до столкновения со стрессором и независимо от него. Это сближает личностный потенциал с проактивным копингом в теориях Р. Шварцера и Л. Еспинвол, и С. Тейлор. Таким образом, концепция личностного потенциала, которая выдвигает на первый план феномен самодетерминации личности, может рассматриваться как проактивный теоретический подход к совладающему поведению.

Ключевые слова: личностный потенциал, адаптационный потенциал, копинг, проактивный копинг, совладающее поведение.

A. B. Covalenko, PhD, prof.,
Kiev Tarasa Shevchenko National University,
social psychology department

N. V. Rodina, PhD, docent,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
general and social psychology department

**THE ROLE OF PERSONALITY POTENTIAL IN COPING WITH
DIFFICULT LIFE SITUATIONS: PROACTIVE INTERACTION WITH
ENVIRONMENT**

Summary

In the article the theory of personality potential by D. A. Leontiev and related notions are analyzed. It is emphasized that within the frameworks of action approach this theory occupies a special place in research of personality adaptation and coping with a broad range of stressors across life span. Personality potential is considered as integral and systemic characteristic of personality. It serves as a basis for personal ability to proceed from its internal criteria and reference points in life activity and retain stability of activity and notional orientations under pressure of changing external conditions. Personality potential is systemic, multilevel and multicomponent psychological formation. The elaboration of this problem is impeded by theoretical undevelopment of personality potential construct and methodological difficulties of its operationalization. For our view, it is inexpedient to limit the concept of personality potential within frames of hardiness by S. Maddi. This phenomenon reflects not only and not so much reaction to environmental and intrapsychic demands but active modification of environment and application these demands for personal growth even before the confrontation with a stressor and irrespective of it. This means that personality potential is close to proactive coping in theories by R. Schwarzer and L. G. Aspinwall and S. E. Taylor. So, this concept that puts phenomenon of personality self-determination in the forefront can be considered as proactive theoretical approach for coping behavior.

Key words: personal potential, adaptation potential, coping, proactive coping, coping behaviour.